

โวหารภาพพจน์ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ

Metaphor in northern dialect literature

พระปลัดพงศ์ศิริ พุทธิวิโส

ภคชนก อุทัยกาญจน์

จอมพน สมหวัง

คณาจารย์หลักสูตรสาขาวิชาการสอนภาษาไทย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโวหารภาพพจน์ของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือและวิเคราะห์คำขอสื่อ ที่สร้างขึ้นผ่านวรรณกรรมแบบมุขปาฐะจากกลวิธีในการใช้คำในทำนองพื้นบ้าน เพื่อให้เห็นสิ่งที่ปรากฏในวรรณกรรม ทำให้มองภาพวรรณกรรมให้เด่นชัดและลึกซึ้งขึ้นในจิตใจทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตนาการคล้อยตาม การสร้างภาพพจน์เป็นศิลปะทางภาษาชั้นสูงของการแต่งคำประพันธ์คำขอสื่อ ที่ผู้แต่งใช้กลวิธีการเปรียบเทียบ การเล่นคำ ความหมาย โดยใช้ภาษาที่คมคายในลักษณะของกวีในวิธีต่างๆ

การศึกษานี้ เป็นการศึกษาด้วยวิธีการวิเคราะห์วรรณกรรมโดยวิเคราะห์ตามโวหารภาพพจน์ และศึกษาในด้านคติชนวิทยา ในคติความเชื่อของการสร้างวรรณกรรมคัมภีร์ ทั้งนี้ได้ศึกษาด้วยการสืบหาฉันทลักษณ์ และจำแนกประเภทของคำ และจำแนกโวหารภาพพจน์ตามที่ได้กำหนดไว้ จากนั้นได้ทำการค้นหาข้อมูล การสังเกตเปรียบเทียบลักษณะ แล้วนำมาวิเคราะห์และนำเสนอด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ พบว่าฉันทลักษณ์ของวรรณกรรมคำขอสื่อ นั้นมี 3 รูปแบบ คือ ร่าย หรือคำวธรรณ, โคลง หรือ กะโลง, คำขอสื่อ หรือคำอ้อ คำขอสื่อ และโวหารภาพพจน์ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือในคำขอสื่อ จำนวน 8 ประการทำให้เห็นถึงการใช้โวหารในการแต่ง การเล่นคำ และการใช้คำโบราณถิ่นภาคเหนือในการแต่งเพื่อให้ได้รับรู้ถึงสุนทรียรสในความเป็นท้องถิ่นภาคเหนือ ให้ปรากฏในวรรณกรรม ให้เป็นเอกลักษณ์ของกวีแต่ละคนในแต่ละท้องถิ่น

คำสำคัญ : โวหารภาพพจน์, วรรณกรรมท้องถิ่น, ฉันทลักษณ์

Abstract

This study objective is to learn a metaphor in northern dialect literature and analyze “KAO-SAW”, created from oral tradition (MUK-KA-BPAA-TA) from the vernacular word-using tactical, in order to make the profound appearances in literature and also leads both readers and audiences to emerge imagination deference in their mind. The metaphor methodology, a high level of language art, is used to compose “KAO-SAW” literature that the writer deploys with word-playing, word-meaning analogies then compounds with various ways of sagacious poetry language. This research is a metaphor literature analysis and a folkloristic study that address in area of belief principles of literature and scripture composing. This research is a metaphor literature analysis and a folkloristic study that address in area of belief principles of literature and scripture composing.

In addition, this research will use searching method to study the regulation and category of “KAO” and classify the metaphor methodology in specified area. Subsequently, this research will

find the comparative-observation then analyzes and portray with depicting method. Consequently, result of study appears that the prosody of “KAO-SAW” literature can be separated in 3 patterns which are RAI or KAO-THAM, KLONG or KA-LONG and KAO-SAW or KAO-HUM KAO-CHAI. Moreover, the 8 types of metaphor in northern dialect literature of “KAO-SAW and KAO-HUM” portray that using the word-playing method and northern ancient word are the style of composing to perceive literature aesthetics in northern atmospheres and indicates identities of each individual local poets.

Keywords: Metaphor, Dialect literature, Regulation.

บทนำ

วรรณกรรมท้องถิ่น หรือวรรณกรรมพื้นบ้านที่จะปรากฏเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ขึ้นมาได้นั้น ส่วนใหญ่ ล้วนผ่านการเป็นวรรณกรรมแบบมุขปาฐะ ที่มาจากชาวบ้านและได้รวบรวม เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่มีศูนย์กลาง ที่มาจากวัด โดยกวีหรือนักเขียนเป็นพระภิกษุ หรือผู้ที่มีความรู้ด้านภาษาล้านนา ได้ผ่านการบวชเรียนมาแล้ว และได้รับการยกย่องว่ามีศิลปะในการประพันธ์ทั้งดงามที่สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของผู้แต่ง และเอกลักษณ์ของ ภาษาล้านนาที่ผู้แต่งสามารถสร้างสุนทรียภาพในการอ่าน ทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึกร่วมกับวรรณกรรมพื้นบ้านนั้นๆ (ธวัช ปุณโณทก:2533, หน้า 1-4) วรรณกรรมลายลักษณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นย่อมเกิดขึ้นจากวรรณกรรมแบบมุข ปาฐะ เหตุว่าวรรณกรรมแบบมุขปาฐะในท้องถิ่นต่างๆ มีความสัมพันธ์กันทั้ง “วัด” และ “บ้าน” มาตั้งแต่เดิม เช่น สุภาษิต คำคม ปริศนาคำทาย เพลงกล่อมเด็ก เพลงประกอบการเล่นของเด็ก เพลงในพิธีกรรม เพลงร้องเล่น นิทาน ตำนาน คำสอน คำว่ คำขอ (ร้อยกรองชาวบ้าน) เหล่านี้เป็นวรรณกรรมแบบ มุขปาฐะ ที่มีการสืบทอดจาก รุ่นสู่รุ่น เป็นที่แนบแน่นอยู่กับวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น และเป็นสมบัติของคนท้องถิ่นระดับชาวบ้านโดยแท้ ทั้งนี้โดยมีวัด เป็นฝ่ายสนับสนุน เช่น นิทานที่มาจากชาดก คติธรรม คำสอน ที่มาจาก ปัญญาชาดก ที่พระภิกษุได้รับจากตำรา ต่างๆ แล้วนำมาถ่ายทอดเป็นภาษาท้องถิ่นทั้งการเทศน์สั่งสอนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยที่ชาวบ้านนำมา เล่าถ่ายทอดให้กับลูกหลานของตนเพื่อสั่งสอนสืบไป (กุสุมา รักขมณี : 2534 หน้า 167-169) ดังนั้น การศึกษาด้าน ของวรรณกรรมท้องถิ่น จึงจำเป็นที่จะศึกษาทั้งวรรณกรรมที่เป็น ลายลักษณ์ และวรรณกรรมมุขปาฐะ ในด้าน ของภาษา ฉันทลักษณ์ ความหมาย และสุนทรียภาพ ของวรรณกรรมท้องถิ่นในจังหวัดพะเยาบางส่วน ด้วยเหตุที่ วรรณกรรมท้องถิ่น คำขอมืออภิลพต่อ ความเป็นอยู่ของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากสื่อวิทยุ ต่างๆ จะมีชาวบ้านให้ความสนใจเป็นจำนวนมาก ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าในเรื่องของสุนทรียภาพในการแต่งซึ่งใน การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ นอกจากจะทำให้ทราบถึงสุนทรียภาพแล้วยังแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวจังหวัดพะเยา บางส่วน และยังทำให้ทราบถึงเรื่องราวทั้งภาษาและความหมายของคำว่คำขอได้อีกด้วย (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล : หน้า 6)

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น

ความหมายของวรรณกรรมท้องถิ่น

คำว่า “วรรณกรรมท้องถิ่น” เป็นสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากท้องถิ่น เพื่อเป็น การสะท้อนสังคมของคน ในสังคมโดยผ่านวรรณกรรม ให้สังคมเป็นไปตามแนวทางของผู้สร้างวรรณกรรมที่อยากจะให้เป็นไป ซึ่งนักวิชาการ หลายท่านได้กล่าวถึงความหมายของวรรณกรรมไว้ดังนี้

วรรณกรรมท้องถิ่น หมายถึง วรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นภาคต่าง ๆ ของไทยทั้งที่เป็นลายลักษณ์ หรือมุขปาฐะ ซึ่งแตกต่างไปจากวรรณกรรมแบบฉบับ เพราะวรรณกรรมท้องถิ่นนั้นชาวท้องถิ่นสร้างขึ้น ชาวท้องถิ่นใช้ และชาวท้องถิ่นเป็นผู้อนุรักษ์ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง รูปแบบของฉันทลักษณ์จึงเป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่นนั้น ๆ วรรณกรรมท้องถิ่นมีเนื้อหาสาระ และคตินิยมเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากคนไทยทุกภาคในอดีตมีคตินิยมในการสร้างหนังสือถวายวัด โดยเชื่อกันว่าจะได้อานิสงส์อย่างแรง อีกประการหนึ่งวัดก็เป็นสำนักเล่าเรียนของกุลบุตรกุลธิดาของประชาชนขณะนั้นการสร้างสรรควรรณกรรมท้องถิ่นยังมีส่วนให้นักเรียนได้ฝึกอ่านหรือทบทวนนอกเหนือไป จากแบบเรียน (จินตตามณี ปฐมมาลา ปฐม ก.กา) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมประเภทนิทานคติธรรม (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล : 2532, หน้า 6)

ธวัช ปุณโณทก ได้เสนอให้ใช้คำว่า “วรรณกรรมพื้นบ้าน”(Folk literature) แทนคำว่า วรรณกรรมท้องถิ่น โดยให้เหตุผลว่า วรรณกรรมพื้นบ้าน เป็นชื่อเรียกวรรณกรรมโดยวิธีมองรูปแบบ และเนื้อหาสาระของวรรณกรรมที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ว่ามีลักษณะต่างไปจากวรรณคดีของชาติ หรือวรรณกรรมแบบฉบับ นอกจากนี้การเรียกชื่อว่า วรรณกรรมพื้นบ้าน ยังแสดงถึงกลุ่มผู้ใช้ ผู้สร้างสรรค์ ผู้เป็นเจ้าของวรรณกรรมอีกด้วย วรรณกรรมแบบฉบับจะนิยมกันในกลุ่มราชสำนัก คือ ผู้ที่ได้รับการศึกษาดีที่สามารถเข้าถึงวรรณคดี มีลักษณะที่สอดคล้องกับการแบ่งวัฒนธรรม เป็น วัฒนธรรมหลวง และ วัฒนธรรมราษฎร์ จึงอาจกล่าวได้ว่าวรรณกรรมท้องถิ่น หมายถึง วรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่น ภาคต่างๆของไทย ทั้งที่เป็นลายลักษณ์ หรือมุขปาฐะ ซึ่งแตกต่างไปจากวรรณกรรมแบบฉบับ เพราะวรรณกรรมท้องถิ่นนั้นชาวท้องถิ่นสร้างขึ้น

ความเป็นมาของการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น

การศึกษาวรรณกรรมไทยนั้น เราจะมาเริ่มศึกษากัน เมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวคือ มีการจัดตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2450 (วราภรณ์ บำรุงกุล : 2537, หน้า 369) ในครั้งนั้นได้รวบรวมชำระ ซ่อมแซมวรรณกรรมที่กระจัดกระจาย และมีการพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งเป็นการอนุรักษ์วรรณกรรมโบราณของไทยไว้ได้ส่วนหนึ่ง คณะกรรมการโบราณคดีสโมสรได้ศึกษารวบรวมวรรณกรรมที่ท่านมีประสบการณ์ คือรู้จัก และเคยอ่านสมัยเล่าเรียน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำ คือ ขุนนาง นักปราชญ์ ราชบัณฑิต ส่วนวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ในกลุ่มชาวบ้าน หรือชาวดัด หรือในท้องถิ่น ที่ห่างไกล เข้าใจว่าท่านเหล่านั้นคงยังมิได้ศึกษารวบรวม อีกประการหนึ่งในช่วงระยะเวลาอันสั้น ที่จัดตั้งโบราณคดีสโมสรนั้น ข้อมูลในส่วนกลางหรือราชสำนัก คงมีมากเกินไปที่จะศึกษารวบรวมในระยะเวลาอันสั้น

ในสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้จัดตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2457 (วราภรณ์ บำรุงกุล : 2537, หน้า 369) คงจะสืบเนื่องมาจากโบราณคดีสโมสรนั่นเอง คณะกรรมการชุดนี้ได้พยายามที่จะจัดจำแนกวรรณกรรม โดยพิจารณาว่าเป็นระยะเวลาใดควรแก่การยกย่อง ในสมัยจัดตั้งวรรณคดีสโมสรนั้น เป็นระยะเวลาไม่นานนักก็สิ้นสมัยรัชกาลที่ 6 จากนั้นก็ขาดแรงสนับสนุนการศึกษารวบรวมวรรณกรรม จึงอยู่ในวงจำกัด ยังมิได้ขยายขอบเขตไปศึกษาวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ในกลุ่มชาวบ้าน ชาวดัด และวรรณกรรมในท้องถิ่นที่ห่างไกล หลังจากนั้นเป็นต้นมารวมเวลาประมาณกึ่งศตวรรษ กุลบุตร กุลธิดาชาวไทย ก็ได้ศึกษาเล่าเรียนเฉพาะวรรณกรรมที่ได้ศึกษารวบรวมชำระกันในครั้งนั้นเท่านั้น ไม่ปรากฏว่า ได้มีการศึกษาชำระ รวบรวมวรรณกรรมอื่น ๆ ให้กว้างขวางต่อไป วรรณกรรมชาวบ้าน ชาวดัด เหล่านั้นจึงถูกทอดทิ้งมาเป็นเวลานาน

ต่อมาในราวปีพุทธศักราช 2502 สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาได้แนวคิดมาจากตะวันตกที่นิยมศึกษาเรื่องราวทางพื้นบ้าน และเสนอเป็นวิทยากรในหลักสูตรเรียกชื่อว่า Folklore จึงนำวิธีการเหล่านั้นมาจัดเข้าในหลักสูตรระดับอุดมศึกษา เรียกชื่อว่า "คติชาวบ้าน" บ้าง "คติชนวิทยา" บ้าง

จากการศึกษาวิชาสาขาคติชนวิทยานั้น ทำให้เราทราบถึงแนวคิด คตินิยม ปรัชญาชีวิตของสังคมในท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทย ซึ่งมีรายละเอียดปลีกย่อยต่างไปจากคตินิยม ปรัชญาชีวิตและสังคมของภาคกลางเกือบสิ้นเชิง ฉะนั้นจึงมีการศึกษาที่ลึกซึ้งลงไป ในเอกสารท้องถิ่นต่าง ๆ หรือเป็นการสะท้อนความรู้สึกเกี่ยวกับกฎระเบียบที่เคร่งครัดในสังคมจึงทำหน้าที่เป็นช่องทางต่าง ๆ (ศิริพร ณ กลาง : 2558, หน้า 13) จึงพบว่าในเอกสารท้องถิ่นเหล่านั้น เป็นคลังของแนวคิด ค่านิยมของสังคมท้องถิ่น อันแอบแฝงอยู่ในรูปนิทานเหล่านั้น ฉะนั้นจึงทำให้นักวิชาการในสาขาอื่น ๆ เริ่มตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของข้อมูลทางคติชนวิทยาโดยเฉพาะวรรณกรรม ประจวบกับ เมื่อช่วงปี พ.ศ.2510 ถึง พ.ศ.2520 นักศึกษาเริ่มมีปฏิริยาต่อต้านการศึกษาวรรณคดีโดยมีทัศนคติต่อวรรณคดีที่อยู่ในหลักสูตรระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษานั้น เป็นวรรณคดีของชนชั้นสูง หรือวรรณกรรมเพื่อรับใช้ศักดินา ไม่ก่อให้เกิดแนวคิดสร้างสรรค์ใด ๆ รังแต่ให้เกิดความเบื่อหน่าย ฉะนั้นเมื่อตอนปลายปี พ.ศ.2519 จึงมีการจัดรายวิชาวรรณกรรมท้องถิ่น ในสถานศึกษาระดับอุดมศึกษา ส่วนระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา มีการเสนอให้อ่านวรรณกรรมท้องถิ่นของภาคต่าง ๆ เป็นหนังสืออ่านประกอบอยู่บ้าง

ข้อแตกต่างระหว่างวรรณกรรมแบบฉบับกับวรรณกรรมท้องถิ่น

จากการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นของภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ และภาคกลางแล้ว พบว่ามีรูปแบบต่างไปจากวรรณกรรมแบบฉบับอยู่มากตามลำดับความใกล้ชิดกับรัฐบาลกลางหรือราชสำนักที่เป็นเช่นนี้ เพราะวา พื้นฐานของสังคม มโนทัศน์ของกวี ตลอดจนบันทึกสภาพสังคมในสมัยที่กำลังนิพนธ์วรรณกรรมนั้น ๆ ตามมโนทัศน์ของกวี (วิทย์ ศิวะศรียานนท์: 2504, หน้า183) กล่าวว่กวีคนเดียวก็เปรียบเหมือน 3 คน คือ นอกจากเป็นผู้แต่งหนังสือแล้ว ยังเป็นหน่วยหนึ่งของคนรุ่นนั้น และเป็นพลเมืองด้วย เนื่องจากเหตุนี้ นอกจากจะต้องสำรวจในอาชีพ ประพันธ์ของตนในฐานะที่เป็นกวี ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของคนสมัยนั้น และในฐานะที่เป็นพลเมืองก็จะต้องใส่ใจเหตุการณ์บ้านเมือง ความเคลื่อนไหวของประเทศชาติ ตลอดจนชนชั้นและอาชีพที่ตนเป็นหน่วยหนึ่งอีกด้วย กวีหรือผู้เขียนย่อมสอดแทรกสภาพของสังคมสมัยนั้น ๆ ลงไปในวรรณกรรมที่เขาได้สร้างสรรค์และในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของประชามชนนั้น ย่อมจะใส่ความคิดเห็น มโนทัศน์ของตนลงไปด้วย แต่ในขณะเดียวกันในบทบาทของกวีหรือนักประพันธ์ จึงเสนอทัศนคติในบทบาทฐานะนั้นอีกด้วย ฉะนั้นปัจจัยดังกล่าว จึงมีส่วนสำคัญที่แยกรูปแบบของวรรณกรรมแบบฉบับกับวรรณกรรมท้องถิ่นให้แตกต่างกัน เมื่อพิจารณารูปแบบของวรรณกรรมแบบฉบับกับวรรณกรรมท้องถิ่นที่ต่างกันไ้ไปนั้น ทำให้เห็นว่าวรรณกรรมแบบฉบับเป็นวรรณกรรมที่แพร่หลาย และเจริญอยู่ในราชสำนัก เริ่มตั้งแต่กวีผู้สร้างสรรค์ซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียนมีการศึกษาสูง และอยู่ในฐานะเหนือกว่าทางด้านสังคม ฉะนั้นค่านิยม สภาวะของสังคมทั้งทัศนะที่กวีสอดแทรกในวรรณกรรมนั้นจึงเป็นมโนทัศน์ของสังคมชั้นสูง ซึ่งต่างไปจากวรรณกรรมท้องถิ่นที่กวีเป็นชาวบ้านธรรมดาหรือกษัตริย์ และอยู่ในภาวะของสังคมแบบชาวบ้านโดยทั่วไป ฉะนั้น ค่านิยม สภาพของสังคม และทัศนะที่กวีสอดแทรกลงไปในวรรณกรรมที่เขาสร้างสรรค์นั้นจะเป็นมโนทัศน์ (คำบาลี สันสกฤต) หรือบทกวีนิพนธ์ ที่ซับซ้อน เช่น ฉันทน์ ส่วนใหญ่จะใช้กวีนิพนธ์ที่นิยมในท้องถิ่นนั้น ๆ

ประโยชน์ของการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นในเชิงคติชน

ข้อมูลทางคติชนวิทยา เป็นที่สนใจของผู้ศึกษาทางด้านมานุษยวิทยามาโดยตลอด เพราะข้อมูลเหล่านี้เป็นข้อมูลเบื้องต้น ที่สืบทอดกันมาในประชาคมท้องถิ่นต่าง ๆ ในการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านคติชนนั้น ทำให้นักมานุษยวิทยาสามารถเข้าใจลักษณะของสังคม ค่านิยม ปรัชญาชีวิต และวิถีชีวิตตลอดจนระบบของสังคมของกลุ่มชนนั้น ๆ วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นข้อมูลสำคัญในข้อมูลทั้งหลาย ทางด้านคติชนวิทยาที่จะสะท้อนให้เห็นสถานะของประชาคมนั้น ๆ เป็นอย่างดี

คุณค่าของวรรณกรรมท้องถิ่น

ผู้ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นจะเข้าใจในปรัชญาชีวิตและสังคมของท้องถิ่น อันเป็นพื้นฐานของสังคม เช่น ความเชื่อ คตินิยม จารีตประเพณี การจัดระเบียบสังคม หรือการควบคุมสังคม เพื่อความสงบสุขของสังคมนั้น และได้สั่งสอนสืบทอดกันมาโดยมิได้มีการจืดจางหายไป แต่ก็ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านั้น ในข้อนี้ต้องเข้าใจร่วมกันว่า สังคมชนบทในสมัยอดีต กฎหมายของรัฐบาลกลางมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการควบคุมสังคมมากนัก แต่นำเอาปรัชญาพุทธศาสนาจารีตประเพณี ความเชื่อ คตินิยม ซึ่งเป็นที่ยอมรับของสังคม จะมีบทบาทควบคุมสังคมมากขึ้น ทำให้มองเห็นประวัติศาสตร์สังคมของท้องถิ่น

วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นข้อมูลสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของท้องถิ่นนั้น แม้แต่ภาษาถิ่นวรรณกรรมท้องถิ่นโดยเฉพาะวรรณกรรมลายลักษณ์ที่ได้บันทึกไว้ตั้งแต่สมัยอดีตจำเป็นคลังแห่งคำภาษาถิ่น ถึงแม้บางคำจะเลิกใช้ไปแล้วในปัจจุบัน แต่ก็ยังปรากฏในเอกสารวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านั้น นอกจากนี้แล้วยังมองเห็นคุณค่าทางการก้าวหน้าทางวิชาการ การตระหนักถึงคุณค่าของวรรณกรรมท้องถิ่น จนได้มีการนำมาจัดอยู่ในหลักสูตรการศึกษาระดับอุดมศึกษา ซึ่งมีแนวโน้ม ในการที่จะส่งเสริมการศึกษารวบรวมค้นคว้าวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านั้นให้กว้างขวางยิ่งขึ้น อันเป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งหมายถึงเอกลักษณ์ของชนชาติไทยและยังเป็นการอนุรักษ์วรรณกรรมท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยมิให้สูญหายไป

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณกรรม คำอ้อ

ความหมายของคำอ้อ

คำว่า “คำอ้อ” เป็นชื่อของลักษณะการเรียบเรียงถ้อยคำที่ให้เป็นระเบียบเหมือนห่วงโซ่ คือมีสัมผัสคล้องจองกันไปทางภาคเหนือเรียกเชือกเส้นโต ๆ ว่าคำอ้อ หรือเชือกคำอ้อ เพราะลักษณะเป็นคำอ้อเป็นเครือ ต่อเนื่องกันลักษณะคล้ายกลอนแปดของภาคกลาง ทั้งในด้านสัมผัสและลีลากลอน (มณี พยอมยงค์, 2525)

คำอ้อ หรือคำอ้อขอ เป็นวรรณกรรมที่สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในช่วงระหว่าง พ.ศ.2300 – 2470 เพราะเป็นช่วงที่บ้านเมืองพ้นจากอำนาจการปกครองของพม่า วัฒนธรรมหลายอย่างรวมทั้งวรรณกรรมคำอ้อจึงได้รับการฟื้นฟูขึ้น คำอ้อ หรือคำอ้อขอ เป็นวรรณกรรมที่สืบเนื่องมาจากธรรมคำ โดยธรรมคำนั้นแต่งขึ้นเพื่อใช้เทศน์ให้ชาวบ้านฟังที่วัด ผู้ที่ฟังธรรมคำก็ได้ข้อคิด ปรัชญาหรือหลักธรรม สำหรับผู้ที่ไม่ได้ฟังธรรมคำก็ได้อาศัยฟังคำอ้อแทนเพราะคำอ้อมีเนื้อเรื่องทำนองเดียวกับธรรมคำ จะต่างกันในรูปแบบของการประพันธ์ เท่านั้น คำอ้อแสดงถึงวัฒนธรรมของชาวภาคเหนือโดยเฉพาะล้านนาในด้านต่าง ๆ เช่น ประเพณี การละเล่น สุภาพชน การแต่งกาย ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ของชาวภาคเหนือ นอกจากนี้คำอ้อยังแต่งขึ้นด้วยคำประพันธ์ที่มีลักษณะเฉพาะตัว แต่มีส่วนคล้ายกลอนแปดอยู่บ้างตรงที่มีสัมผัสสลับกันไปโดยตลอด (เสนหา บุญยักษ์, 2519) ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของ คำอ้อ

(ถิ่น-พายัพ) น. กลอนหรือกวีนิพนธ์แบบหนึ่ง มักใช้แต่งรำพันความรักหรือแต่งเป็นเรื่อง เช่น คำว เรื่องจำปาสี่ต้น หมายถึง คำกลอน เรื่องจำปาสี่ต้น.

คุณค่าของคำว้า

คำว้าเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าทางด้านภาษาของล้านนา มีความสุนทรีย์ะ บอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ แสดงออกถึงภูมิปัญญาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมชนบทในอดีต สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ประเพณี แฝงด้วยคติธรรมและสุภาษิตสอนใจ นอกจากนี้ คำว้ายังแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น แต่ปัจจุบัน การประพันธ์และการเล่าคำว ถูกละทิ้ง ไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร และหากไม่ได้รับการจัดการอย่างเหมาะสม คำว ก็อาจจะเลือนหายไป

การอ่านคำว

การอ่านคำวมีลีลาการอ่าน โดยแยกไปตามระดับของเหตุการณ์และทำนองร้อง มี 3 ทำนอง ดังนี้

1. อ่านทำนองโก่งเสียงวัง (โก่งเรียวไฟ) หมายถึง การอ่านแบบลีลาช้า มีเอื้อน และใช้เสียงสั้นยาวไปตามจังหวะดนตรี
2. อ่านทำนองม้าย่ำไฟ ได้แก่ การอ่านแบบจังหวะเร็วเร่วงร้อนเหมือนม้าเหยียบไฟ ผู้อ่านเริ่มอ่านเร็วแล้วไปทอดยาวตอนปลาย การอ่านแบบนี้จะเน้นความได้มาก ไม่เสียเวลา
3. อ่านทำนองวิงวอน เป็นการอ่านแบบต้องการให้ผู้ฟังเกิดความเมตตา สงสารเพราะลีลาเสียงเป็นไปในทำนองสลดสังเวช นิยมอ่านตอนบทเศร้าที่ต้องการให้สะท้อนอารมณ์ผู้ฟัง

ประโยชน์ของคำว

1. ใช้ในการแต่งเรื่องต่างๆ ซึ่งผู้แต่งต้องการนำเอาเรื่องเกี่ยวกับจักรวาลต่างๆ มาแสดงให้ชาวบ้านได้รู้เรื่องราว เพราะในคัมภีร์เทศน์อ่านเข้าใจยาก เนื่องจากมีคำบาลีและคำเก่ามากจึงมีการแต่งขึ้นใหม่และเปลี่ยนแปลงคำพูดให้เข้าใจง่าย
2. ใช้ในการแต่งเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นในท้องถิ่น มีประโยชน์ในด้านบันทึกความทรงจำให้คนรุ่นหลังได้รู้เรื่องราวในอดีต
3. เป็นสื่อแห่งความรัก จดหมาย หรือเพลงยาวที่หนุ่มสาวใช้เป็นเครื่องบอกความในใจแก่กัน
4. แฝงไว้ด้วยสุภาษิตสอนใจ

ประเพณีการเล่าคำว

การเล่าคำวมีได้หลายลักษณะ จำแนกตามโอกาสดังนี้

1. การเล่าคำวภายในครอบครัว ส่วนใหญ่จะเล่าหลังอาหารเย็น เพื่อคลายบรรยากาศที่เงียบเหงาในตอนกลางคืน เพราะในสมัยก่อนยังไม่มีวิทยุ โทรทัศน์ และสิ่งบันเทิง เหมือนในสมัยนี้
2. การเล่าคำวในงานมงคลต่าง ๆ เช่น งานบวชบวชลูกแก้ว (งานบวชเณร) งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบวชข้าวสังข์ (งานทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปหาคนตาย สมัยก่อนต้องใช้เวลาเตรียมงานหลายวัน)
3. การเล่าคำวในงานศพ เพื่อให้ผู้ที่มาอยู่เป็นเพื่อนเจ้าของบ้านได้ฟังในขณะที่ศพยังไม่ได้เผาเพื่อไม่ให้บรรยากาศเศร้าหมองเกินไป

ประเภทของคำวขอ

คำวแบ่งตามลักษณะการประพันธ์ได้ดังนี้

1. คำวก้อม เป็นโวหารที่กินใจ หรือสุภาษิตสั้น ๆ มักใช้ประกอบการสนทนา
2. คำวคำครือ เป็นสำนวนแบบฉบับที่หนุ่มสาวใช้เจรจาตอบโต้กัน

3. คำว่าใช้ เป็นจดหมายรักที่โต้ตอบไปมาระหว่างหนุ่มสาวเทียบได้กับเพลงยาวของภาคกลาง
4. คำว่ารำ หรือคำอ่ำ ใช้พรรณนาเหตุการณ์ต่าง ๆ คล้ายกับจดหมายเหตุ เช่น คำรำนำนอง คำรำคร่ำ ทานสลากย้อม คำรำคร่ำครวชีวิชัย เป็นต้น
5. คำวธรรม ใช้ในการแต่งเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ เพื่อการอ่านสื่อกันฟัง เช่น คำวหงส์หิน คำวเจ้าสุวัตรนาง บัวคำ คำวก่ำกาดำ เป็นต้น

ฉันทลักษณ์ของคำว่า (ทรงศักดิ์ ปรารภพัฒนากุล : 2545, หน้า 24-27) กล่าวไว้ดังนี้

- 1) คำว 1 บท มี 3 บาท (3 บรรทัด) บาทละ 4 ววรรค
- 2) สามวรรคแรกมี 4 คำ ส่วนวรรคที่สี่ มี 2-4 คำ
- 3) บังคับเสียงวรรณยุกต์สามัญ, โท, ตรี และจัตวา
- 4) การส่งสัมผัสประกอบด้วย สัมผัสระหว่างวรรค และสัมผัสระหว่างบาท สัมผัสระหว่างวรรค ส่งจากวรรคท้ายวรรคที่สองไปยังคำท้ายวรรคที่สามของทุกบาท
- 5) บังคับเสียงวรรณยุกต์สามัญ, โท, ตรี และจัตวา ตามตำแหน่งที่กำหนด สำนวนคำว่า มี 3 ส่วน คือ บท ขึ้นต้น, บทดำเนินเรื่อง และบทสุดท้าย

ประเภทของโวหารภาพพจน์ (ธเนศ เวศร์ภาดา : 2549 หน้า 41-47)

1. อุปมาโวหาร (Simile)

อุปมา คือ การเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเหมือนกับสิ่งหนึ่งโดยใช้คำเชื่อมที่มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “เหมือน” เช่น ดุจ ดัง ราว รวากับ เปรียบ ประดุจ เฉก เล่ห์ ปาน ประหนึ่ง เพียง เพียง ฟาง ปูน ถนัด ละหม้าย เสมอ กล อย่าง ฯลฯ

2. อุปลักษณ์ (Metaphor)

อุปลักษณ์ ก็คล้ายกับอุปมาโวหารคือเป็นการเปรียบเทียบเหมือนกัน แต่เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง

3. สัญลักษณ์ (symbol)

สัญลักษณ์ เป็นการเรียกชื่อสิ่งๆหนึ่งโดยใช้คำอื่นมาแทน ไม่เรียกตรงๆ ส่วนใหญ่คำที่นำมาแทนจะเป็นคำที่เกิดจากการเปรียบเทียบและตีความ ซึ่งใช้กันมานานจนเป็นที่เข้าใจและรู้จักกันโดยทั่วไป ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้ประพันธ์ต้องการเปรียบเทียบเพื่อสร้างภาพพจน์หรือมีฉะนั้นก็อาจจะอยู่ในภาวะที่กล่าวโดยตรงไม่ได้ เพราะไม่สมควรจึงต้องใช้สัญลักษณ์แทน

4. บุคลาธิษฐาน (Personification)

บุคลาธิษฐาน หรือ บุคคลวัต บุคคลสมมติ คือการกล่าวถึงสิ่งต่างๆ ที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความคิด ไม่มีวิญญาณ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ อีฐ ปูน หรือสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น ต้นไม้ สัตว์ โดยให้สิ่งต่างๆ เหล่านี้ แสดงกิริยาอาการและความรู้สึกได้เหมือนมนุษย์ ให้มีคุณลักษณะต่างๆ เหมือนสิ่งมีชีวิต (บุคลาธิษฐาน มาจากคำว่า บุคคล + อธิษฐาน หมายถึง อธิษฐานให้กลายเป็นบุคคล)

5. อธิพจน์ (Hyperbole)

อธิพจน์ หรือ อธิพจน์ คือโวหารที่กล่าวเกินความจริง เพื่อสร้างและเน้นความรู้สึกและอารมณ์ ทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกที่ลึกซึ้ง ภาพพจน์ชนิดนี้นิยมใช้กันมากแม้ในภาษาพูด เพราะเป็นการกล่าวที่ ทำให้เห็นภาพได้ง่ายและแสดงความรู้สึกของกวีได้อย่างชัดเจน

6. สัทพจน์ (Onomatopoeia)

สัทพจน์ หมายถึง ภาพพจน์ที่เลียนเสียงธรรมชาติ เช่น เสียงดนตรี เสียงสัตว์ เสียงคลื่น เสียงลม เสียงฝนตก เสียงน้ำไหล ฯลฯ การใช้ภาพพจน์ประเภทนี้จะทำให้เหมือนได้ยินเสียงนั้นจริง ๆ

7. นามนัย (Metonymy)

นามนัย คือ การใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง คล้าย สัญลักษณ์ แต่ต่างกันตรงที่นามนัยนั้นจะดึงเอาลักษณะบางส่วนของสิ่งหนึ่งมากล่าวให้หมายถึงส่วนทั้งหมดหรือใช้ชี้ส่วนประกอบสำคัญของสิ่งนั้นแทนสิ่งนั้นทั้งหมด

8. ปฏิพจน์ (Paradox)

ปฏิพจน์ หรือ ปรพจน์ คือการใช้ถ้อยคำที่มีความหมายตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกันมากล่าวอย่างกลมกลืนกันเพื่อเพิ่มความหมายให้มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น (ธนศ เวศร์ภาดา : 2549 หน้า 47)

การวิเคราะห์โวหาร ภาพพจน์ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ

ภาพพจน์ หมายถึง คำ หรือ กลุ่มคำ ที่สร้างขึ้นจากกลวิธีในการใช้คำ เพื่อให้ปรากฏภาพที่เด่นชัดและลึกซึ้งขึ้นในใจทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพคล้ายตาม การสร้างภาพพจน์เป็นศิลปะ ทางภาษาชั้นสูงของการแต่งคำประพันธ์ โดยผู้แต่งใช้กลวิธีการเปรียบเทียบที่คมคายในลักษณะต่างๆ ภาพพจน์มีหลายประเภท แต่ที่สำคัญๆ

การใช้โวหาร หรือ โวหารภาพพจน์ คือ การพลิกแพลงภาษาที่ใช้พูดและเขียนให้แปลกออกไปจากที่ใช้อยู่เป็นปกติ ก่อให้เกิดจินตภาพ มีรสกระชับใจ ความรู้สึกและอารมณ์ ต่างกับการใช้ภาษาอย่างตรงไปตรงมา การใช้โวหารภาพพจน์มีอยู่หลายลักษณะในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ ดังนี้

1. อุปมาโวหาร (Simile)

อุปมา คือ การเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเหมือนกับสิ่งหนึ่งโดยใช้คำเชื่อมที่มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “เหมือน” เช่น ดุจ ดั่ง ราว รวากับ เปรียบ ประดุจ เถก เล่ห์ ปาน ประหนึ่ง เพียง เพียง พ่าง ปูน ถนัด ละหมาย เสมอ กล อย่าง ฯลฯ

ดังตัวอย่างอุปมาที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่อง คำวเรืองตุ้เจ้าเสือเย็น ตอนหนึ่งว่า

“เสียงเจียบสัจ สดุดเสียงขาน จี้อิตแมงมัน ยังดักเสียงจ้อย ปอก้าขายของ
จัวต่างบ่าวน้อย ก็สดไปกอยตีวัด เหมือนป่าเหียวผี”

จากบทประพันธ์ที่ว่า เสียงเจียบสัจ .เหมือนป่าเหียวผี ทำให้เห็นถึงการเปรียบเทียบว่า เสียงเจียบสัจ เหมือนป่าช้า ได้อย่างชัดเจน

ดังตัวอย่างอุปมาที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่อง คำวบ่อหมายใจหมา ตอนหนึ่งว่า “บ่อฆ่าลูกตัว หม่องมัวล้า
ฮ้าย บ่สังเวทหน้า อินดู แสนต์ไศกตัก เหมือนหมา เหมือนหมู บ่ออินดู ฆ่าลูกในไส้ ”

จากบทประพันธ์ที่ว่า บ่อฆ่าลูกตัว เหมือนหมา เหมือนหมู ทำให้เห็นถึงการเปรียบเทียบ ว่าพ่อมีจิตใจต่ำช้าเหมือนสัตว์

“ลูกเกิดในอีก ขุดฮากปอดบ่อ บ่อแค้นบ่อ ป่อใจปากกล้า ป่อหมายฮู้คิง ยิ่งว่าใส่หน้า เหมือนฟ้าผ่ามา สะ
ด้าน”

จากบทประพันธ์ที่ว่าทำให้เห็นถึงการเปรียบเทียบ ว่าพ่อหมายรู้สึกตัวเมื่อถูกว่าตรงๆทำให้รู้สึกเหมือนถูกฟ้าผ่า

2. อุปลักษณ์ (Metaphor)

อุปลักษณ์ ก็คล้ายกับอุปมาโวหารคือเป็นการเปรียบเทียบเหมือนกัน แต่เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง

ดังตัวอย่างอุปลักษณ์ที่ปรากฏในวรรณกรรม คำจ้อย ตอนหนึ่งว่า

“พี่เฒ่าอภัย แม่ไหมแพรเส้น แต่เมื่อนาน เน้นปีบ เมื่อได้หันนาย ใจม่ออนชบ ปานซีเผ้งโดนไฟ สะหรี่นาฏน่อง หน่อแก้วสายใจ ส้มวาลย์ งามเป้งใจข้า...”

จากบทประพันธ์ที่ว่า “พี่อภัยมา นาย แม่ไหมแพรเส้น” เป็นการเปรียบเทียบว่านางเป็นเส้นไหมซึ่งเป็นสิ่งที่มีค่า

“ดอกเอี้ยงหมายนา บ่เอากำแล้ว ไค้ติดดอกแก้ว บุญโยง ดอกปูกี้ ปี้ตึงผะสงค์ดอกแก้วบุญโยง มันเป้งใจอ้าย”

จากบทประพันธ์ที่ว่า “ดอกเอี้ยงหมายนา” เป็นการเปรียบเทียบ ว่านางเป็นสิ่งที่ไม่มีคุณค่า ส่วน ดอกแก้ว เป็นการเปรียบเทียบว่า นางเป็นสิ่งมีคุณค่า

“อย่าเอากำแพง แสงฮักหมั้น บ่หลงเจ้ากำแต่แล้ว หลวมตัวหลงใจ เหมือนงัวหัวนัวแล้ว นึกว่าเป็น หญ้า อ่อนงาม ลักแต่หญ้าปอง ซ่อนด้วยคมหนาม เหมือนเอากำงาม จายมาบอกอู”

จากบทประพันธ์ที่ว่า “หญ้าอ่อน” เป็นการเปรียบเทียบว่าผู้หญิงสาวสวยเป็นหญ้าอ่อนสำหรับผู้ชายที่มีอายุมาก

3. สัญลักษณ์ (symbol)

สัญลักษณ์ เป็นการเรียกชื่อสิ่งๆหนึ่งโดยใช้คำอื่นมาแทน ไม่เรียกตรงๆ ส่วนใหญ่คำที่นำมาแทนจะเป็นคำที่เกิดจากการเปรียบเทียบและตีความ ซึ่งใช้กันมานานจนเป็นที่เข้าใจและรู้จักกันโดยทั่วไป ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้ประพันธ์ต้องการเปรียบเทียบเพื่อสร้างภาพพจน์หรือมีฉันทลักษณ์ก็อาจจะอยู่ในภาวะที่กล่าวโดยตรงไม่ได้ เพราะไม่สมควรจึงต้องใช้สัญลักษณ์แทน

ดังตัวอย่างสัญลักษณ์ที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่อง คำแม่สอนลูก ตอนหนึ่งว่า

“สาวตื่นสาวมือ ต่ำเหลือกต่ำพื้น หน้าผากโหลขึ้น ขำกา สิ้นใจเหี้ยแล้ว ฮ่มแก้วโพธิ์หนา แสนเวทนา กรรมมามืออื้อ เลี้ยงลูกสายใจ จำเี่ยวจำชี แม่แสนอาวรณ์ ลูกรัก”

จากบทประพันธ์ที่ว่า “ฮ่มแก้วโพธิ์หนา” หมายถึงร่มโพธิ์ไทร เป็นคำที่ใช้แทน ผู้ที่พึ่งพาอาศัยได้

ดังตัวอย่าง สัญลักษณ์ที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่อง คำวาทนพระปลอมได้ขึ้นสวรรค์ ตานพระอรหันต์ตถาคต ตอนหนึ่งว่า “ได้ทำกุศล ผลบุญต่อตา อรหันต์ล้าองค์ม ยังตถาคต แดกกัน หม้อข้าง”

เพราะว่าการตาน มลทินแปดเปื้อน”จากบทประพันธ์ที่ว่า “.หม้อข้าง” เป็นคำที่ใช้แทน กระทะทองแดงในนรก

4. บุคลาธิษฐาน (Personification)

บุคลาธิษฐาน หรือ บุคคลวัต บุคคลสมมติ คือการกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความคิด ไม่มีวิญญาณ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ อัฐิ ปูน หรือสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น ต้นไม้ สัตว์ โดยให้สิ่งต่างๆเหล่านี้ แสดงกิริยาอาการและความรู้สึกได้เหมือนมนุษย์ ให้มีคุณลักษณะต่างๆ เหมือนสิ่งมีชีวิต (บุคลาธิษฐาน มาจากคำว่า บุคคล + อธิษฐาน หมายถึง อธิษฐานให้กลายเป็นบุคคล)

ดังตัวอย่าง บุคลาธิษฐานที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่อง คำวาทนพระปลอมได้ขึ้นสวรรค์ ตอนหนึ่งว่า

“ไก่อ้น้อยงอนจอก ลอดฮั่วตาแสง มันกำเอาแคง ไปเซาะขอข้าว”

จากบทประพันธ์ที่ว่า “ไก่อ้น้อยงอนจอก ไปเซาะขอข้าว” เป็นการใช้อุปมาทำให้ไก่แสดงกิริยาอาการเหมือนคน ที่ถือภาชนะออกไปขอข้าวกิน

“หมานั่งโปะเหล้า เปื่อย่างเมาเหล้า แมวเต้นรำวง แอนพอน” (คำวเรื่องผีบ้า)

จากบทประพันธ์นี้ให้สัตว์แสดงกิริยาอาการเหมือนคน คือ สุนัขผ่าฟัน เปื่อย่างเมาสุรา และแมวรำวง

“หมูขยน้ำแข็ง เตือดว่าฮ้อนๆ ไปอนหิงแดด ฮาวจาน” (คำวเรื่องผีบ้า)

จากบทประพันธ์ที่ว่า “หมูขยน้ำแข็ง” เป็นการใช้อยคำให้สุกร ขยน้ำแข็งได้อย่างคน

5. อธิพจน์ (Hyperbole)

อธิพจน์ หรือ อธิพจน์ คือโวหารที่กล่าวเกินความจริง เพื่อสร้างและเน้นความรู้สึกและอารมณ์ ทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกที่ลึกซึ้ง ภาพพจน์ชนิดนี้นิยมใช้กันมากแม้ในภาษาพูด เพราะเป็นการกล่าวที่ทำให้เห็นภาพได้ง่ายและแสดงความรู้สึกของกวีได้อย่างชัดเจน

ดังตัวอย่าง อธิพจน์ที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่อง คำวเรื่องเผตติบ ตอนที่หนึ่งว่า

“ลูกตรวจพระน้อย อย่างกายห่องโถง นึกว่าสบง ไม้ตากอยู่ฮั่น

เปียงขอบกำแปง เหลียวผ่อคอตัง เป็นแม่ยิงนาง ยืนก้า

สูงเจ่นป้ายตาล แหงนผ่อคำค้าง ตื่นขึ้นว่าฮั่น ของคน”(คำวเรื่องเผตติบ)

จากบทประพันธ์ที่ว่า “แม่ยิงนาง ยืนก้า สูงเจ่นป้ายตาล” เป็นการใช้อยคำกล่าวเกินจริง คือผู้หญิงสูงเท่าต้นตาล (แม่ยิง หมายถึง น. ผู้หญิง วันชัย พลเมืองดี : 2560 หน้า 274)

“ผ่อตื้นผ่อมือ ตัวยาวเต็มห่อง หัวตื้นจ้ำผา หลายวา”

จากบทประพันธ์นี้ “ผ่อตื้นผ่อมือ ตัวยาวเต็มห่อง หัวตื้นจ้ำผา หลายวา” เป็นการใช้อยคำกล่าวเกินจริง คือ มือเท้ายาวเต็มห่อง หัวถึงผายาวหลายวา

“ก๊บทนทานด้านใจน้องได้ ถึงจะล่าหา มีน้ำตาให้ ไหลเป็นลำธาร”(จ้อย)

จากบทประพันธ์ที่ว่า “มีน้ำตาให้ ไหลเป็นลำธาร” เป็นการใช้อยคำกล่าวเกินจริง คือ ร้องไห้ น้ำตาไหล เป็นน้ำไหลในลำธาร

6. สัทพจน์ (Onomatopoeia)

สัทพจน์ หมายถึง ภาพพจน์ที่เลียนเสียงธรรมชาติ เช่น เสียงดนตรี เสียงสัตว์ เสียงคลื่น เสียงลม เสียงฝนตก เสียงน้ำไหล ฯลฯ การใช้ภาพพจน์ประเภทนี้จะทำให้เหมือนได้ยินเสียงนั้นจริง ๆ

ดังตัวอย่าง สัทพจน์ที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่อง คำวรวมผี ตอนที่หนึ่งว่า

“นึ่งปั่นฝ้ายเปีย บ่าฮั่นงั้ลอม ข้ำฝนตกตอง ห่ามา เขียดปากันฮ้อง ออบแอ็บอหา ดังโค้ยต่งนา เสียงจำเว็นเว็น”

จากคำประพันธ์ที่ว่า “ออบแอ็บ” เป็นการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติคือเสียงเขียดร้องดัง ออบแอ็บ

“ไ้อ์เปียไคหัว (อ้ออ้อย)ตัวน้อยแต่และ จักเต่า ออกจากถงมา ค่วงหงาย ดังต๊ิบ สี่แข่งสี่ขา หัวสดออกมา ยึดยื้อยื้อยื้อ” (คำขี้เปียตำบล)

จากคำประพันธ์ที่ว่า “ไ้อ์เปียไคหัว จักเต่า ค่วงหงาย ดังต๊ิบ” เป็นใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติคือเสียงเต่าตกถึงพื้นดังต๊ิบ

7. นามนัย (Metonymy)

นามนัย คือ การใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง คล้าย ๆ สัญลักษณ์ แต่ต่างกันตรงที่ นามนัยนั้นจะดึงเอาลักษณะบางส่วนของสิ่งหนึ่งมากล่าวให้หมายถึงส่วนทั้งหมด หรือใช้ชื่อส่วนประกอบสำคัญของสิ่งนั้นแทนสิ่งนั้นทั้งหมด ดังตัวอย่าง นามนัยที่ปรากฏในวรรณกรรม คำวตอนที่หนึ่งว่า

“แม่เม่าปึงปลา เลยมาส่งขวย มามาบุนทรนัย หัวใจแม่เจ้า แม่นี่ได้ป่า ทื่อหล้ากับเข้า เน้อตัวลูกจายเลา อย่าจำ”

จากคำประพันธ์ที่ว่า “หัวใจแม่เจ้า.....” เป็นการใช้คำกล่าวถึงหัวใจซึ่งเป็นอวัยวะส่วนหนึ่งของคนแต่หมายถึงทั้งตัว

8. ปฏิพากย์ (Paradox)

ปฏิพากย์ หรือ ปรพากย์ คือการใช้ถ้อยคำที่มีความหมายตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกันมากล่าว อย่างกลมกลืนกันเพื่อเพิ่มความหมายให้มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น

ดังตัวอย่าง ปฏิพากย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำว ตอนหนึ่งว่า

“เสียงเย็บสังัด สดุดักเสียงขาน จี๊อดแมงมัน ยังดักเสียงจ้อย ปอก้าขายของ

จ้วต่งบ่าวน้อย ก็สดไปกอยตีวัด เหมือนป่าเหี่ยวผี ลมเย็นเจยปิด วือวาเสียงอัน ลมจอย”

จากคำประพันธ์ในเรื่อง คำวตุเจ้าเสื้อเย็น ที่ว่า “เสียงเย็บสังัด” “วือวาเสียงอัน.....” เป็นการใช้คำที่มีความหมายขัดแย้งกัน คือ เสียงเย็บกับเสียงดัง วือวา

การศึกษาโวหารภาพพจน์ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ ทำให้ได้เข้าใจพฤติกรรมทางวัฒนธรรมของสังคมในอดีตและปัจจุบันที่แสดงออกมาในรูปแบบของวรรณกรรม อีกทั้งช่วยให้เห็นคุณค่าของงานสร้างสรรค์ในแง่ศิลปะ และได้เข้าใจความหมายของชีวิตและธรรมชาติของมนุษย์จากภาพสะท้อนในวรรณกรรม สำหรับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทลายลักษณ์นั้นมีวิธีการศึกษาหลายวิธี หากพิจารณาแนวทางการศึกษาจากผลงานต่าง ๆ ทางวรรณกรรมไทยประมวลได้ดังนี้

1. การศึกษาเชิงสุนทรียภาพ เป็นการศึกษาองค์ประกอบ หรือโครงสร้างของวรรณกรรมโดยใช้สุนทรียศาสตร์ เพื่อประเมินค่าของวรรณกรรมคำวขอ ในศิลปะการประพันธ์ กลวิธีการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร วิเคราะห์โครงเรื่อง ปมขัดแย้ง การเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง การปิดเรื่อง แนวคิด เป็นต้น

2. การศึกษาเชิงปรัชญา ที่ศึกษาตีความเชื่อในด้านศาสนาและศีลธรรมจรรยา ที่ปรากฏในวรรณกรรม รวมไปถึงปรัชญาทางความคิดในทางการเมืองที่สะท้อนจากวรรณกรรม ส่วนใหญ่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำวขอที่ได้ศึกษากันนั้นเป็นการสอนทางหลักพระพุทธศาสนา ให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้มีทัศนคติที่ดีต่อสังคม กล่อมเกลาให้เป็นไปในทางสร้างสรรค์

3. การศึกษาเชิงจิตวิทยา จะศึกษาพฤติกรรมของตัวละครและชีวิตจริงของผู้เขียน มีสาเหตุมาจากจิตใต้สำนึกและปรากฏออกมาเป็นสัญลักษณ์ เป็นการนำเอาหลักจิตวิทยามาคลี่คลายปัญหาต่าง ๆ เพื่อช่วยให้เข้าใจเรื่องราวของวรรณกรรมได้มากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นกระจกเงาให้คนบางกลุ่มในสังคมได้มองตัวละครสะท้อนตัวเอง ในบางบทก็สอนสังคมคนบางกลุ่มผ่านตัวละคร ในการคลี่คลายปัญหาต่าง ๆ โดยผ่านตัววรรณกรรมคำวขอ

แนวทางอนุรักษ์และสืบทอดวรรณกรรมคำว

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าคำวเป็นวรรณกรรมล้านนาที่มีคุณค่าทางด้านภาษา แสดงออก ถึงภูมิปัญญา สะท้อนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม และคตินิยมด้านต่าง ๆ แต่ในปัจจุบันคำวไม่ค่อยได้รับความสนใจจากคนรุ่นใหม่เท่าที่ควร ดังนั้น จึงต้องหาแนวทางในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และสืบทอดให้ดำรงคงอยู่ เพราะคำวเป็นวรรณกรรมล้านนาที่มีคุณค่าทางด้านภาษาถิ่น แสดงออกถึง ภูมิปัญญาที่สะท้อนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม และคตินิยมด้านต่าง ๆ รวมทั้งยังแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ส่งเสริม และสืบทอดให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมไปยังรุ่นลูกหลานต่อไป การสืบทอดวรรณกรรมพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้ในการท่องเที่ยวปัจจุบัน

การอนุรักษ์ และสืบทอดวรรณกรรมคำว ทำให้หลายแนวทาง เช่น เริ่มตั้งแต่ ชั้นประถมศึกษาโดยให้ฟังเสียงท่วงทำนองคำวจากเสียงตามสายโรงเรียน เด็กจะเกิดความคุ้นเคย อยากรู้อยากเห็นว่านี่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ

อะไร ครูก็สามารถนำมาเป็นบทสนทนาในการนำเข้าสู่บทเรียนก็ได้ จากนั้นก็จัดให้มีกิจกรรม หรือชุมนุมอนุรักษ์ข้าว เพื่อฝึกฝนเด็กนักเรียนให้มีความรู้ ความเข้าใจมากขึ้น เมื่อเสร็จสิ้นภาคเรียนก็อาจจะจัดการประกวด การอ่านค่า หรือประกวดการแต่งค่าก็ได้ นอกจากนั้นยังสามารถนำมาสอดแทรกในกิจกรรมวันสำคัญ เช่น วันภาษาไทยแห่งชาติ วันพ่อแห่งชาติ วันแม่แห่งชาติ เป็นต้น ถ้าทำต่อเนื่อง เด็กจะเกิดการซึมซับ เกิดความรัก ความหวงแหนในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือมากขึ้น

ในกรณีที่เป็นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาโรงเรียนสามารถนำไปจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นให้วรรณกรรม คำว ขอ เป็นวิชาเพิ่มเติมได้ และนำไปต่อยอดด้วยการจัดกิจกรรมการประกวดการอ่านค่า และการแต่งค่าในระดับ โรงเรียน ในระดับเขตพื้นที่การศึกษาต่อไป ขยายวงกว้าง จนถึงระดับอุดมศึกษา และระดับประชาชนทั่วไปได้ทั้งนี้ ผู้นำสถานศึกษา และผู้นำท้องถิ่นของสังคม ต้องเห็นความสำคัญ และสนับสนุนด้วย กิจกรรมดังกล่าวจึงจะสามารถ ดำเนินการให้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมาย ถ้าทำได้ท้องถิ่นภาคเหนือก็จะเป็นสังคมที่เข้มแข็ง มีเอกลักษณ์ของตัวเอง

สรุป

การศึกษาเรื่องโวรภาพพจน์ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ ที่ผู้ศึกษาได้ผลสรุปในวรรณกรรมท้องถิ่น ภาคเหนืออาจกระทำได้หลายแนวทาง โดยอาศัยศาสตร์ต่าง ๆ ในการวิเคราะห์ซึ่งขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของผู้ศึกษา คุณค่าที่สำคัญของวรรณกรรมท้องถิ่นก็คือ เป็นผลงานของบรรพชนที่สืบทอดมาแต่อดีต นอกจากคุณค่าด้านความ บันเทิงแล้วยังสะท้อนถึงภูมิปัญญาทางความคิด คตินิยม ความเชื่อ และเป็นภาพสะท้อนถึงชีวิตและวัฒนธรรมไทยที่ แนบแน่นอยู่กับวิถีประชา มาช้านาน การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นจึงเป็นการศึกษาเพื่อเข้าใจความเป็นมนุษย์ โดย ผ่านผลงาน การสร้างสรรค์ขึ้นด้วยฝีมือของมนุษย์

ความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อวรรณกรรมนั้นได้มีหลักธรรมเป็นสิ่งที่แฝงอยู่ภายในตำนาน นิทาน ที่ได้สืบทอด มาแบบมุขปาฐะ โดยมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่แฝงอยู่นั้นคือเรื่องกฎแห่งกรรม เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็น ต้น ทั้งหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและ กันการรวบรวมและการศึกษาวิเคราะห์ตามหลักโวรภาพพจน์นั้น ทำให้เห็นถึงการใช้โวรภาพพจน์ ในการแต่ง การเล่น คำ และการใช้คำโบราณถิ่นเหนือในการแต่งเพื่อให้ได้รับรู้ถึงสุนทรียรสในความเป็นถิ่นเหนือ ให้ปรากฏในวรรณกรรม มากที่สุด

การศึกษาในด้านคติชนของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ มีคติที่ปรากฏถึงความเชื่อความศรัทธาของพุทธ บริษัทในการสร้างคัมภีร์ถวายไว้ในพระศาสนา โดยเชื่อกันว่าหากได้ถวายคัมภีร์แล้วจะทำให้ตนเป็นผู้มีปัญญา หาก ชีวิตดับสิ้นไปจะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต และจนถึงที่สุดแห่งธรรมด้วยคือ พระนิพาน และหลักธรรม ในพระพุทธศาสนาที่ผู้แต่งต้องการสอดแทรกไว้ในวรรณกรรม ก็มาจากพื้นฐานทางด้านจิตใจ และวิถีการดำเนินชีวิต ของชาวบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะมองเห็นได้ในเวลาที่ผ่านมาอันยาวนาน จึงได้บันทึกสอดแทรกทางวรรณกรรม แต่สิ่งที่แฝงอยู่ในวรรณกรรมนั้นมีอิทธิพลเป็นในการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอย่างมาก คตินิยมทั้งหลาย เหล่านี้สามารถสร้างคนให้มีความสมบูรณ์ประพฤตินอยู่ในศีลในธรรม มีความสำรวมทั้งทางกาย วาจา และจิตใจ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพต่อผู้อื่น

เอกสารอ้างอิง

กุสุมา รัชภณณี. (2534). **ประสบการณ์การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรม**. ในเอกสารการสอนชุดวิชาประสบการณ์ ไทยคดีศึกษา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- เจตนานาค นาควัชระ และนิตยา มาศะวิสุทธ์. (2526). การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ : ทักษะของนักวิชาการไทย. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (2532). การศึกษาเปรียบเทียบคำอุ้งอุ้งสาวล้านนา และผญาเกี่ยวอีสาน. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2533). แนวทางศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านประเภทลายลักษณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ชเนศ เวศร์ภักดา. (2549). หอมโลกวรรณศิลป์. กรุงเทพมหานคร : เปจรา.
- วันชัย พลเมืองดี และคณะ. (2560). พจนานุกรมล้านนา-ไทย: เชียงใหม่.
- ประคอง นิมนานเหมินท์. (2526). มหาชาติลานนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- ประทีป ชุมพล. (2519). วรรณกรรมภาคใต้. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มณี พยอมยงค์. (2516). ประวัติและวรรณคดีล้านนาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : สุริยวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์..
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2555, กรุงเทพฯ:ราชบัณฑิตยสถาน.
- วราภรณ์ บำรุงกุล. (2537). ร้อยกรอง. กรุงเทพมหานคร : บริษัทต้นอ่อน.
- ศิริพร ณ ถลาง และคณะ. (2558). เรื่องเล่าพื้นบ้านไทยในโลกที่เปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน).
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2546). วรรณกรรมล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย.